

## ANTIKA U OPUZENU\*

U ovome radu govori se o četiri važna rimska spomenika koji se čuvaju na Trgu kralja Tomislava u Opuzenu: dvije carske skulpture (fragment statue rimskog cara – Tiberija ili Trajana te ženska statua bez glave – pripadnica carske obitelji), fragmentu nadgrobne are Gaja Vibija Severa i korinjskom kapitelu s natpisom naknadno uklesanim u 19. st.

Ključne riječi: Opuzen, carske skulpture, nadgrobna ara Gaja Vibija Severa, korinjski kapitel / *Key words: Opuzen, imperial sculptures, funerary ara of C. Vibius Severus, Corinthian capital*

U ovome radu riječ je o dvije rimske skulpture, jednoj nadgrobnoj ari i o jednom kapitelu, koji se već gotovo dva stoljeća nalaze u Opuzenu. Oni pouzdano potječu iz susjedne rimske kolonije Narone, utemeljene od trijumvira Oktavijana, a prema Cezarovoju oporuci. Nema dvojbe da je cijelo opuzensko područje pripadalo ageru rimske kolonije Narone i da je bilo prepuno antičkih ostataka, ali malo toga je istraženo i očuvano.<sup>1</sup> S obzirom na tu činjenicu, kao i na tradiciju te uobičajenu kolekcionarsku praksu, potpuno je opravdano da spomenici prikladno i dostojno budu prezentirani u Opuzenu. Da nije bilo tako, pitanje je bi li se vrijedni ostatci uopće očuvali.

Prva je skulptura rimski torzo koji bi, prema mišljenju istraživača carskog hrama u Naroni, pripadao drugom po redu rimskom caru – Tiberiju (sl. 1 i 2). Kip je izrađen od penteličkog mramora koji se vadio na *Mons Pentelikon* u blizini Atene i kolao po Sredozemlju kao vrsni materijal posebno pogodan za izradu skulptura. Loša strana toga materijala su željezni kristalici koji svjetlucaju na prijelomu, a koji su skloni oksidaciji. Pentelički mramor bio je pogodan i za arhitekturu i za skulpturu, kao što je vidljivo na atenskoj Akropoli u grčkom klasičnom razdoblju.

\* Ovaj tekst je izrađen na zamolbu gđe Antonije Gluhan, voditeljice Zavoda za nepokretnu baštinu – Split Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Smatrajući da tekst zavrjeđuje objavljivanje autor je zamolio gđu Gluhan da ga objavi. Ona se, nakon konzultacije sa Zavodom složila s tom zamolbom, na čemu pisac ovih redaka najljepše zahvaljuje. Ovdje objavljeni tekst se tek neznatno razlikuje od izvornika.

1 Pisac ovih redaka je prije pedesetak godina s negdašnjim pedologom tadašnjeg PIK-a obišao ušće Neretve i konstatirao ostatke luksuznih vila koje su bile podignute u neretvanskoj delti na mjestima koja nisu bila podvodna. Osim zidova bilo je tu ostataka građevinske dekoracije, kapitela, čak i mozaika. Građevine su bile podignute na pilotima. Vodič kroz to područje s dubokim je poznavanjem obrazlagao koje su se kulture uzgajale na pojedinim lokacijama. Pedologu se imena više ne sjećam. Zamolio sam ga da načini mapu pedoloških karakteristika zemljišta. Bio je to obećao, ali zbog prevelikih obveza i prerane smrti to nije napravio, što je svakako velika šteta. Očito je da su mnoge lokacije oko Opuzena bile na otoku ili otocima u delti Neretve koju opisuje Pseudoskilak (c. 24), usp. Cambi, Pasini 1980: 279–280.



Sl. 1. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: fragment torza cara ili nekog člana carske obitelji (Narona) / Fig. 1. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapidés: fragment of the torso of an emperor or a member of the imperial family



Sl. 2. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: fragment torza cara ili nekog člana carske obitelji nakon povezivanja s fragmentom iz svetišta u Naroni / Fig. 2. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapidés: fragment of the torso of an emperor or a member of the imperial family, after connecting with the fragment from the sanctuary in Narona

Dimenzije opuzenskog fragmenta su: visina 1,16 m, širina u donjem dijelu 0,62 m a u gornjem 0,50 m, najveća širina 0,88 m. Taj fragment pouzdano predstavlja nekog rimskog cara ili istaknutog člana carske obitelji.<sup>2</sup> Jasna determinanta skulpture je raskošni oklop kakav upotrebljavaju imperatori. Već je odavno skulpturalni tip ratnika u oklopu bio upotrijebljen u reprezentativne i propagandne svrhe.<sup>3</sup> Tip se dugo održao i bio je uglavnom upotrebljavan za prikaze vladara kao vojskovođa. Ispod oklopa vidljiva je donja haljina (tunika) koja osim normalne svakodnevne svrhe služi i da ublaži dodir metala s tijelom, a osobito da spriječi žuljanje. Tunika je morala biti izrađena od meke tkanine. Preko je bio navučen metalni oklop (*thorax*). Očuvan je samo dio kipa (gornji dio najvećim dijelom nedostaje). Očito je da je kip bio namjerno odlomljen, ali gornji dio nije nađen tijekom iskopavanja ni

2 Prvi put fragment je spomenut u radu Hirschfeld, Schneider 1885: 76; Cambi 1980: 140, sl. 19; u sintetskom radu o carskim kipovima u oklopu Stemmer 1978: bilj. 556 i pod brojem 321. K. Stemmer poznaje fragment carskog torza iz Opuzena, ali samo prema opisu R. Schneidera koji je u sredini umjesto kandelabra vidio ukrižane rogove obilja. Najvažniji radovi o nalazima iz naronitanskog carskog hrama su katalozi izložbi u raznim gradovima: Marin, Vickers 2004; Marin, Rodà 2004.

3 Stemmer 1978: 131-139.

u hramu niti oko hrama u Naroni. Donji je dio, naprotiv, očuvan i završavao je dvostrukim nizom jezičastih pteriga. Ispod pteriga vide se donji dijelovi naborane tunike. Oklop je po sredini ukrašen reljefnim prizorom antitetički postavljenih grifona. Lijevi je grifon digao lijevu nogu na floralni kandelabar koji pri dnu završava viticom koja se pruža na lijevo i na desno. Desni je grifon pak dosta izlizan i oštećen, ali se ipak vidi da mu je prednja noga na kandelabru. Odlomljene noge s bazom pronađene u Naroni dokazuju da je opuzenski fragment pripadao naronitanskoj skupini iz hrama. Budući da fragmenti međusobno priliježu lom uz lom, nedvojbeno pripadaju istoj skulpturi. Položaj osobito stopala pokazuje da je kip težinom tijela bio oslonjen na desnu nogu (kontrapost), što karakterizira klasično koncipirane kipove. Kip je imao bogato ukrašene sandale. Antitetički grifoni na grudima oklopa upućuju na religijski sadržaj, jer su te fantastične životinje pripadale krugu oko Apolona i simbolizirale svjetlost, što se u potpunosti podudara s njegovom božanskom ulogom.<sup>4</sup> Apolon je donositelj i čuvar svjetla, najveće kvalitete života na Zemlji. Ovako ukrašeni grudni oklop bitno je različit od najčešćeg tipa s ratničkim simbolom koji krase prsi raskošnih oklopa u ranom Carstvu s motivom dviju Nika koje ovjenčavaju tropej (simbol pobjede). Ispod tropeja obično su pobijedjeni barbari s folklornim karakteristikama svoga naroda. Ponekad su prikazani samo muškarci, a ponekad je uz jednoga od njih i žena te tako zajednički, kao *pars pro toto*, predstavljaju pokoreni narod ili varijacije. S druge strane, grifoni upućuju na pobožanstvljenje same carske osobe koja pobjeđuje neprijatelja. Uz kandelabar grifoni se rijetko pojavljuju u ranom principatu, a znatno češće od doba Trajana, gdje su oni jedan od važnih simbola na carevom forumu u Rimu te na njegovim kipovima u oklopu.<sup>5</sup> Stoga na temelju ikonografske analize kip nije moguće posve pouzdano atribuirati. S obzirom da je *augusteum* u Naroni nastao u doba Tiberija marom njegova namjesnika Publija Kornelija Dolabele, logično je da bi potonji bio postavljen uz Augusta, utemeljitelja carstva. Atribucija fragmenta je, dakako, otežana time što nije očuvana glava. Da smo kojim slučajem u njezinom posjedu, tada bi se mnogo lakše utvrdila pripadnost. Naime, fizionomijske karakteristike Tiberija su raspoznatljive unatoč velikom broju tipova njegova portreta.<sup>6</sup> Tiberije je kao vojskovođa zajedno s Germanikom, posinjenim nećakom, pobijedio pobunjene Ilire u ratu od 6. do 9. poslije Kr., a trijumf im je odobren tek 12. godine poslije Kr.<sup>7</sup> Taj uspjeh prikazan je na znamenitoj gemi (*Gemma Augustea*) iz Kunsthistorisches Museum u Beču, na kojoj August, okružen svitom na tronu, dočekuje obojicu pobjednika koji stižu u bojnim kolima u pratnji Nike, božice pobjede.<sup>8</sup> Stoga je atribucija Tiberiju moguća, ali nije pouzdana. Carski hram u Naroni trajao je sve do ranog 2. stoljeća kada je motiv grifona postao uobičajena pojava na carskim oklopima, pa su moguće i neke druge atribucije, osobito Trajanu. Na dnu metalnog oklopa bila su dva reda pteriga. Njih od oklopa odvaja reljefno rebro (šarnir) na kojem su one visile. Pterige su istodobno ukras i zaštita donjeg dijela abdomena od ranjavanja, osobito od lakog oružja. Očito je da straga ukras nije izrađen jer je bilo predviđeno da kip bude smješten tik uz neki zid i stoga teško dostupan za razgledanje. Motivi na pterigama su uglavnom iz vojno-trijumfalne sfere, ali ne svi jer su neki samo dekorativni, a neki

4 Mješovito orlovsko-lavlje biće potječe iz orijentalnog kulturnog kruga i polako je stizalo i do Grčke, gdje je prihvaćeno u Apolonovom krugu: Roscher 1884–1890: s.v. *Gryps* (A. Furtwängler); *PWRE* XII,2 (K. Ziegler). Grifon se pojavljuje kao jedan od Apolonovih atributa: Simon 1990: 32. Logično je da je grifon uz Apolona s obzirom i na orijentalno podrijetlo tog božanstva.

5 Stemmer 1978; tab. 35,3 (u zbirci u Cambridge Massachusetts).

6 Hertel 2013. Postoji više tipova koji se dijele u tri skupine.

7 Kienast 1996: 80–82.

8 Simon 1986: 156–161, tab. 11; Zanker 1989: 188, 246, 336, fig. 182 (ovdje se koristi talijansko izdanje njemačkog izvornika, koje je autoru osobno poklonio P. Zanker); Galinsky 1996: 53, 120–121.

uzeti iz svakodnevnog života (dječak s psom). Stražnja strana, kao što je to bilo uobičajeno, dosta je površno izrađena, pa su neke pterige ostale glatke. Kip je sada smješten u Opuzenu, na Trgu kralja Tomislava, uz "Zid lapida". Pisac ovog priloga zastupa mišljenje da na tome mjestu treba da i ostane, ali da se uz pomoć fragmenata iz Narone načini rekonstrukcija, čime bi kip bio i ikonografski potpuniji te stoga javnosti informativniji.

Drugi opuzenski spomenik je kip žene izrađen od bijelog mramora, dimenzija: ukupna visina 1,77 m, visina kipa (bez postamenta) 1,68 m. Dimenzije upućuju da je kip zajedno s glavom bio za oko 1/3 veći od normalnih ženskih proporcija.<sup>9</sup> Već sama ta činjenica upućuje na važnost kipa i njegov službeni karakter.<sup>10</sup>



Sl. 3. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: Livija ili neka članica carske obitelji / Fig. 3. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapidis: Livia or some member of the imperial family



Sl. 4. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: kip povezan s glavom iz Ashmolean Museum u Oxfordu na izložbi Klasični Rim, Zagreb, 2014. / Fig. 4. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapidis: statue associated with the head from the Ashmolean Museum in Oxford, on display Classical Rome, Zagreb, 2014

Žena je odjevena u palu (*palla*), gornju žensku odjeću koja se nosila poviše stole (sl. 3 i 4). Ova potonja doseže do poda odnosno do kvadratne baze kipa. Ispod bogato drapirane stole proviruju stopala. Nije izrađena obuća (sandale). Detalj je ostao nedovršen. Desna ruka izviruje iz haljine i počiva na lijevoj strani grudi, gdje je oštećenje jasno vidljivo. Lijeva ruka je svijena u laktu i pružena naprijed. Preko te ruke prebačen je skut gornje haljine koji pada okomito nadolje. Pala je meko modelirana i doseže gotovo do stopala desne noge. Rub haljine koso završava, tako da ostavlja vidljiv donji dio podhaljine koji je nagusto naboran i nalikuje okomitim "kanalima" duboko urezanim u mramorno tkivo. Između ramena je

<sup>9</sup> Taj kip prvi spominju Gardner Wilkinson 1848: 13-15; Glavinić 1878: 77.

<sup>10</sup> Hirschfeld, Schneider 1885: 76; Cambi 1980: 138, sl. 18 a i b; Cambi 2000: 38, bilj. 217, tab. 27. Potom se pojavljuje u katalogima iz 2004. te 2014. (Marković, Šegvić 2014; 156, 17, 162 dolje lijevo, 168 dolje lijevo).

rupa u koju se ulagao spojni čunjasti umetak kao nastavak vrata, kako bi se glava uglavila u predviđenu rupu. Kipovi su se uglavnom izrađivali u dijelovima koji su se međusobno povezivali u cjelinu. Osobito je to bio slučaj s glavom, često i s rukama. To je olakšavalo i ubrzavalo rad, ali umanjivalo umjetničku vrsnoću, jer su kipovi poprimali izgled "lutke", čime se znatno gubilo na realnosti i estetskoj vrijednosti. Zbog toga fragmenti izgledaju bolje nego cjeloviti kip. Ni jedna statua iz naronitanskog carskog svetišta nije monolitno izrađena. Stražnja strana kipa je znatno površnije izrađena. Draperija haljine je vidljiva, ali je očito da nedostaje zadnja "ruka". Na dnu kipa s prednje i stražnje strane su omanje četvrtaste rupe koje su služile da se željeznim klinovima kip poveže s bazom. Naime, nije bilo potrebno povezivati ga s plintom, kao što je obično bio slučaj, ako je statua bila izrađena monolitno. Obje su rupe očito međusobno povezivale kip i bazu (u ovom slučaju to je bio zid na kojem su stajali kipovi u naronitanskom svetištu). Opuzenski je kip isklesan kao palijata (*palliatata*), tj. kao Rimljanka u grčkoj odjeći, i taj tip žene u ovakvoj haljini i položaju najviše odgovara statuarnom tipu tzv. Male Herkulanke.<sup>11</sup> Razlika je samo u tomu što je lijeva ruka Herkulanke savijena u laktu i pružena naprijed tako da preko nje pada bogato nabrani skut. Lijeva ruka i draperija gotovo su identično oblikovane kao i desna ruka koja je ispružena da bi se pokazalo kako tkanina pada niz tijelo.

Nakon istraživanja municipalnog hrama i o tome objavljene literature, svi katalozi izložbi koje su bile održane u Hrvatskoj (sl. 4) i inozemstvu, kao i druga literatura, opuzensku statu u vezuju uz portret Augustove žene Livije, otkriven davno u Naroni (u nepoznatim okolnostima). Tu je glavu svojim polucilindrom bio otkupio sir Arthur Evans dok je boravio u Dubrovniku. Nakon niza negativnih okolnosti vezanih uz financijske poteškoće sir Arthura, glava se našla u vlasništvu njegove polusestre Joan, a poslije je otkupljena za Ashmolean Museum u Oxfordu, gdje se i danas čuva. Pripada poznatom tipu Livijina portreta s nodusom (ukrasni čvor kose na čelu). Iz profila se vide kriške poput dinje, dok je straga kosa skupljena u omanju pundžu.<sup>12</sup> Međutim, na oksfordsko-naronitanskoj glavi zatiljak je očito namjerno odcijepljen, pa se taj detalj ne može vidjeti, ali je pouzdano postojao. To je tip glave koji D. Boschung naziva *Cb*, a najcjelovitiji primjerak je portret koji se čuva u Ny Carlsberg Glyptothek (Kopenhagen 615).<sup>13</sup> Oksfordska glava, osobito detalji lica, klasicistički su oblikovani, tako da je epiderma glatka i bez bora kao i sitnijih detalja, ali sličnost s Livijinom fizionomijom je dobro pogođena. Međutim, hladnoća izraza karakteristična je za stil Tiberijeva odnosno Klaudijeva razdoblja. Prema stilskoj opredjeljenosti i osobito zanatskoj izvedbi, oksfordska je glava veoma slična licu Druza Mlađeg iz Osora.<sup>14</sup> Glavno i osnovno pitanje je ipak pripada li opuzenskoj ženskoj statui o kojoj je maločas bilo riječi. Pitanje o pripadnosti može se postaviti i za glavu cara Vespazijana koja je nađena još godine 1979. Prisutnost te glave tada je upozorila na to da su se tzv. Plećaševe štale ugnijezdile u carskom svetištu.<sup>15</sup> Naime, svako malo pomnije promatranje upućuje na to da su obje glave proporcionalno manje od tijela. Očito da nisu bili usklađeni međusobni odnosi. To što nasad na vratu izgleda kao da odgovara rupi među ramenima, nije pouzdana indicija. Prema tomu, valja biti oprezan pri tvrdnji da oksfordska glava Livije doista odgovara opuzenskom kipu, jed-

11 Bieber 1967: 22–23, 182.

12 Boschung 1993: 45, sl. 11–13; Johansen 1994: 96, br. 36; Bartman 1999: 21, sl. 18; Cambi 2000: 39, bilj. 235–237, tab. 36–37. Boschung 2002 ne spominje ni nove nalaze iz Naroni, kao ni stare iz Oxforda ili Opuzena. To je čudno za informiranog autora koji u istom izdanju navodi nalaze iz Nina (Arheološki muzej Zadar); Boschung 2016–2017: 31–45. Iako autor ni ovdje ne spominje glavu iz Ashmolean Museum, to je jedan od najboljih radova na temu portreta carice Livije.

13 Johansen 1994: 96, br. 36.

14 Cambi 2000: 39, br. 34, tab. 36–37.

15 Marin i sur. 2004.

nako kao što ni togat i Vespazijanova glava koja mu je pripisana nisu pouzdano međusobno kompatibilni. U potonjem slučaju glava nije čak ni nađena u samome svetištu, dok tijelo jest. Glava je iskopana u neposrednoj blizini, a tijelo unutar cele.<sup>16</sup> U Livijinom slučaju nije riječ ni o istoj vrsti mramora (iako je zapaženo miješanje mramora kod povezivanja dijelova kipova). Mišljenje pisca ovih redaka je slijedeće: možda je spomenuto spajanje obavljeno korektno, ali isto tako možda je i pogrešno. Zato ne treba uzeti zdravo za gotovo da su dijelovi obje statue komplementarni. Bilo je u svetištu još kipova i torza, a pouzdano svi nisu ni očuvani, pa se valja sustegnuti od decidiranih tvrdnji. Naime, stanje otkrivenih kipova jasno pokazuje da je nakon prestanka funkcioniranja carskog hrama došlo do velike destrukcije arhitekture i kipova čiji su ostatci ostali pod ruševinama, zatrpani zemljom.

Valja također naglasiti da mogućnost postojanja dvaju Livijinih kipova teško "drži vodu", jer za to nema razloga. U gradu je bio jedan municipalni hram, dok je onaj važniji konventski bio po svoj prilici negdje drugdje u blizini Narone. U carskim svetištima postojala je hijerarhija, kao naprimjer za Liburniju u Skardoni konventski, a u Jaderu municipalni.<sup>17</sup> U svakom iole važnijem gradu mogao je biti takav hram. S pojedinačnim kipovima careva i članova njihovih obitelji stvar je posve drugačija. Naime, oni su mogli biti postavljeni na javnim i privatnim mjestima.<sup>18</sup>

Ženski kip smješten je, kao i ostali, na Trgu oslobođenja u Opuzenu i prezentiran na doličan način. Ne preporuča se povezati glavu Livije iz Oxforda s postojećom statuom.

Treći opuzenski fragment je ulomak veoma kvalitetne nadgrobne are, izrađene od lokalnog (?) vapnenca (sl. 5 i 6). Dimenzije fragmenta su: dužina 0,74 m, širina 0,36 m, visina 1,44 m. Dimenzije natpisnog polja: 0,47 x 0,90 m, a širina ukrasnog okvira natpisnog polja 0,20 m.



Sl. 5. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: nadgrobna ara augustala Severa, kraj 1. st. / Fig. 5. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapides: funerary ara of augustalis Severus, end of the 1<sup>st</sup> century AD



Sl. 6. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: nadgrobna ara augustala Severa, kraj 1. st. (detalj) / Fig. 6. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapides: funerary ara of augustalis Severus, end of the 1<sup>st</sup> century AD (detail)

16 Cambi 1984: 82–88; Cambi 2000: 48–49, br. 58, tab. 74.

17 Jadrić-Kučan 2014; 2018.

18 Pekáry 1985: 42–66; Lahusen 2010: 109–166.

Fragment je približno polovica cjeline spomenika.<sup>19</sup> Ara je izvrsne kvalitete, ali nema naronitanskih primjeraka s kojima bi se mogla usporediti, iako je u Naroni taj tip nadgrobnih spomenika bio dosta zastupljen. Jedan izvrstan cjeloviti primjerak čuva se u Arheološkom muzeju, ali je posve drugačijeg izgleda.<sup>20</sup>

Natpis nije u cijelosti očuvan, ali ga se daje rekonstruirati i glasi:

[C(aio) Vibio] SEVERO  
[IIIIII Vir(o) A]NNOR(um) XXV  
[C(aius) VIBIVS IN]GENVS PATER  
[IIIIII (vir) A]VGVSTALIS  
[FLAVIALIS] TITIALIS  
[NERVIALIS] VIVOS (sic!) FECIT  
[ET SIBI ET VIBIA]E RHODOPE  
[VXORI LIBER]TAE VIVAE ET  
[C(aio) VIBIO PR]IMIGENIO  
[IIIIII VIR(o) LIBER]TO OPTIMO

Natpis je uklesan na prednjoj strani djelomično sačuvanog nadgrobnog spomenika. Na dijelu očuvane bočne strane izgleda da je bilo prazno polje, iako su na takvim plohamama na obje strane obično eroti s izvrnutom bakljom (simbol ugašenog života).<sup>21</sup> Taj se motiv veoma često pojavljuje unutar polja uokvirenog gustim vegetabilnim viticama. Čest je u Saloni, ali i posvuda na Mediteranu, kao spomenik na grobnim arealima osobito u sjevernoj Italiji.<sup>22</sup> I prednja strana ulomka također je ukrašena istim rubnim ukrasom.

Natpis je djelomično sačuvan, ali rekonstrukcija je pouzdana i prema epigrafičkim pravilima.<sup>23</sup> Riječ je o nadgrobnom spomeniku Gaja Vibija Severa koji je bio *sevir augustalis*, a to znači da je pripadao kolegiju koji se bavio održavanjem carskog kulta. Tijekom kratkog života obavljao je službu u kasnijem razdoblju flavijejske dinastije, ali nije precizirano za kojeg cara. Njegov otac Ingen je nedvojbeno znatno duže obavljao dužnost augustala. Upitno je, je li u funkciji već bio za Vespazijana (vjerojatno jest), ali pouzdano jest za sina mu Tita (79.–81.) i potom Nerve (96.–98.). Na natpisu se ne spominje Trajan (98.–117.), što znači da je Gaj Vibije Sever umro prije Nervine smrti. Ingen je mogao nastaviti službu i poslije sinovljeve smrti, još tijekom ranijeg Trajanovog razdoblja, kada je po svoj prilici umro. Posebno upada u oči da na natpisu nema spomena drugog Vespazijanova sina Domicijana (81.–96.) koji je dosta dugo vladao prije Nerve, što nedvojbeno upozorava da je posljednji Flavijevac namjerno izostavljen. Je li naronitanski carski kult bio suspendiran za Domicijana, ne može se dokučiti, ali neki prekid nije izgledan. Carski kult se nastavljao i poslije Domicijanove smrti jer se spominje Nerva, njegov nasljednik. Domicijan je, nakon što je bio ubijen, bio podvrgnut javnoj sramoti *damnatio memoriae*. On je, naime, pripadao takozvanim ludim rimskim vladarima koji su osramotili državu.<sup>24</sup> Činjenica je da se ne spominje da su ni otac niti sin bili i Domicijano-

19 Cambi 1980: 136, sl. 14.

20 Cambi 1980: 136, sl. 13, 133–134.

21 O tome motivu: Cambi 2010: 48–49.

22 Naprimjer Cambi, Rapanić 1979: sl. 1–4.

23 *CIL* III 1835. Već je Th. Mommsen točno pročitao fragmentirani natpis. U njegovoj rekonstrukciji samo nije naznačeno posljednje slovo S riječi [*Nervialis*]. Iako je rekonstrukcija po svoj prilici točna (*Nervialis*), pisac ovih redaka ni danas ne vidi slovo S. O toj ari: Cambi, 1980: 136, sl. 14 a, b; Marin *et al.* 2020: 273.

24 O relativnosti kvalifikacije “ludi carevi”, posebice Domicijana, usp. Cazenave, Auguet 1990: 222; Kienast 1996: 115–119; Die römischen Kaiser, 1997., 98–110 (W. Eck).

vi svećenici, pa je očito da je taj car namjerno izostavljen zbog teške kazne zbog koje se nije smjelo javno spominjati njegovo ime, a to znači da je Ingen ipak bio i Domicijanov augustal. Otac, dakle, podiže dostojanstven nadgrobni spomenik sinu Severu koji je doživio samo 25 godina i umro u doba Nerve. Na istom spomeniku spominju se Ingenova žena Vibija Rodope, po svoj prilici i majka pokojnog Severa, što se izričito ne navodi, ali lako pretpostavlja,<sup>25</sup> te Gaj Vibije Primigen.<sup>26</sup> Nije jasan odnos Primigena s ostalima, ali je kao oslobođenik (dakle bivši rob) nedvojbeno bio član obitelji. Ingenova obitelj očito je pripadala bogatom oslobođeničkom staležu.<sup>27</sup> Municipalni (naronitanski) carski kult su, kao i drugdje, održavali takvi oslobođenici. To jasno proizlazi iz njihove svećeničke funkcije (*seviri augustales*).<sup>28</sup>

U ranom 2. stoljeću ara kao vrsta nadgrobnog spomenika dobiva na popularnosti i širokoj upotrebi. Rekonstrukcija are, iako bez dovoljno očuvanih elemenata, može se dobro izraditi. Kubus je stajao na bazi (obično stepenastoj) kako bi se moglo pristupiti tjemenu, a na pulvinu su se obavljale žrtve i ostavljali prinosi za pokojnike.<sup>29</sup> Ovakvi nadgrobni spomenici prava su imitacija stvarnih žrtvenika koji su stajali ispred hramova ili svetišta, gdje su se prinobile žrtve bogovima. Kulturna derivacija spomeničkog oblika je nedvojbeno. Zato i jedni i drugi nose identičan termin. Ovakve are, kao i druge takvog tipa, bile su glavni spomenici u grobišnim vrtovima (*horti*) koji su bili česti u Saloni.<sup>30</sup> Epigrafičkih, kao ni arheoloških svjedočanstava *hortā* u Naroni zasada nema. Ukrašenost florealnih vitica (akant) veoma je gust i takav je bio raširen i u drugim antičkim gradovima provincije Dalmacije, a posebno je bio čest u flavijevskom i poslije flavijevskom razdoblju. Stilske karakteristike vitica poslije (u hadrijansko doba) se opet šire, ali i ukružuju. S obzirom na tehničke i stilske razlike, ara je nedvojbeno izrađena u Naroni i jedan je od najkvalitetnijih nadgrobničkih spomenika iz Dalmacije uopće. Cijena spomenika i čitavog kompleksa morala je biti visoka, što znači da je obitelj bila imućna. Obitelj pokojnog Vibija Severa, koja je pripadala oslobođeničkom, inače nisko rangiranom društvenom sloju, bila je ipak veoma imućna čim je bila sposobna toliko dugo vremena snosti svoj dio troškova u obnašanju održavanja municipalnog carskog kulta.

Smještaj are na Trgu oslobođenja u Opuzenu je odgovarajući. Moglo bi ga se pouzdano rekonstruirati, ali ovakvo stanje očuvanosti svjedočanstvo je vremena, pa je bolje spomenik ostaviti u stanju u kakvom je zatečen.

U Opuzenu se danas čuva i kapitel izrađen od jednog bloka vapnenca (sl. 7).<sup>31</sup> Dimenzije kapitela su: visina 0,76 m, promjer gornjeg dijela 0,85 m, donjeg 0,60 m. Listovi akanta na dvjema gornjim nizovima kapitela razdijeljeni su u četiri dijela razdvojena u šiljaste listiće s kapljičastim udubljenjima na spoju listova. Na njih se nadovezuju dva trokuta s otvorenim gornjim vrhom. Iz isprepletenih vitica s vrpčastim rubom izrastaju kaleži iz dvaju listova od kojih se opet izdižu krivulje i volute u obliku blago konkavne tanje vrpce. *Kalathos* kapitela je gladak, a na njemu se ističu četiri cvjetne stele abaka.

25 Alföldy 1969: 282. Ime je posvuda poznato, ali je očito orijentalnog podrijetla.

26 Alföldy 1969: 271. Ime je posvuda poznato, a osobito je učestalo među oslobođenicima.

27 Ovaj nosi obiteljsko ime *Vibius*, kao i drugi spomenuti na natpisu. *Nomen* je veoma poznat, a u Dalmaciji su pripadnici ponajviše Italici: Alföldy 1969: 136–137.

28 O augustalima usp. Bekavac, Miletić 2018. O carskom kultu usp. Fishwick 1993–2005; Gradel 2004. O carskom kultu u Dalmaciji usp. Jadrić-Kučan 2014; 2018.

29 O arama usp. Cambi 1987; 2020: 252–258; Usp. također niz radova koji su navedeni u literaturi kod Maršić 2021.

30 O hortima: Toynbee 1971: 94–100; Purcell 1987; Cambi 1987: 253–261.

31 Marin, Vickers 2004: 47–49, sl. 4 a; Marin *et al.* 2020: 548.





Sl. 7. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: korintski kapitel, najvjerojatnije prva polovica 1. st. / Fig. 7. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapides: Corinthian capital, most likely the first half of the 1<sup>st</sup> century AD

Sudeći prema dimenzijama, kao i činjenici da su u sklopu istraživanja augusteja pronađeni brojni manji fragmenti ugaonih abaka korintskih kapitela također iz augustovske umjetničke tradicije, može se pretpostaviti da i ovaj cjeloviti primjerak također potječe iz augusteja (svakako pripada nekoj monumentalnoj građevini s naronitanskog foruma), pa je zato poslužio kao model u izradi njegove idealne rekonstrukcije. Nedostatak komparativnog materijala onemogućuje preciznu dataciju kapitela, ali s obzirom na duboko svrdlane kanale među lišćem, po svoj prilici potječe iz julijevsko-klaudijevskog doba.



Sl. 8. Opuzen, Trg kralja Tomislava, Zid lapida: donacijski natpis na kapitelu / Fig. 8. Opuzen, Kralja Tomislava Square, the Wall of the Lapidis: donation inscription on the capital

Na donjem dijelu kapitelu nalazi se natpis: *Angelo Vidovich / optimo ac perillustri viro / praetorio Naronae benemerito / parochus Bartholomaeus Erres / in argumentum obsequii et gratitudinis / hanc donavit columnam* (sl. 8). Natpis je dao uklesati Anđelo Vidović koji je kapitel s drugim kamenim spomenicima (skulptura žene, torzo Tiberija (?) i ulomak are iz Vida (Narona)) dao prenijeti u Opuzen godine 1847. Iz natpisa se saznaje da je župnik Bartolomej Ereš Anđelu Vidoviću, izvrsnom i glasovitom sucu Narone, darovao ovaj stup (kapitel). Je li Ereš darovao i ostale spomenike u Opuzenu, nije pouzdano, ali je moguće. Smještaj kapitelu na Trgu oslobođenja u Opuzenu adekvatan je i ne treba ga mijenjati.

U zaključku valja kazati da tri od četiri antička spomenika koji se čuvaju u Opuzenu potječu iz carskog svetišta ili njegove okolice na forumu. Po svoj prilici pronađeni su istom (nažalost nepoznatom) prigodom. Za kapitel se znade donator, dok za ostale nije pouzdano, iako nije isključeno da se radi o istoj osobi (svećenik Bariša Ereš). Samo ara (bez obzira što je riječ o augustalima koji su bili u službi carskog kulta) nije mogla biti nađena na istome mjestu, jer se radi o nadgrobnom spomeniku, pa nema dvojbe da on potječe s neke od naronitanskih nekropola, jednog od grobnih areala (*horti*) koji su se nalazili uz ceste koje su vodile od sjevera prema gradu ili od grada prema jugozapadu. Naime, takve su are obično pripadale vlasniku povećane grobne parcele koja je mogla obuhvaćati i druge ukope, u skladu s vlasnikovim mogućim dopuštenjem.

Konačni zaključak pisca ovih redaka jest da spomenici moraju ostati u Opuzenu kao povijesno svjedočanstvo vremena i antikvarnog bavljenja spomenicima prije nego što se u tome dijelu ušća Neretve razvila muzealna djelatnost, što je očito bilo povezano i s aktivnom ulogom ljubitelja antičkih spomenika i kolekcionara Bariše Ereša, tadašnjeg župnika u Vidu. Poništavanje povijesnih činjenica za volju muzejske prezentacije i znanstvene cjelovitosti bilo bi pogrešno, ravno pokušaju dokidanja svjedočanstva onoga što se događalo u 19. stoljeću, prije angažiranja Arheološkog muzeja u Splitu pod upravom Mihovila Glavinića, a kasnije i don Frane Bulića. Mnogo je bolje to što je glava Livije ostala u Oxfordu (uz odljeve u Hrvatskoj), jer se tako Narona povezuje s iznimnom ličnošću kao što je bio sir Arthur Evans koji je boravio u Dubrovniku prije izгона iz tadašnje Austroougarske monarhije.

## LITERATURA / LITERATURE

- Alföldy 1969 G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Carl Winter, Heidelberg, 1969.
- Bartman 1999 E. Bartman, *Portraits of Livia: Imaging the Imperial Woman in Augustan Rome*, The University Press, Cambridge, 1999.
- Bekavac, Miletić 2018 S. Bekavac, Ž. Miletić, *Seviri Augustales u Saloni, VAHD 111/1, 2018.*, 139–165.
- Bieber 1967 M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, Columbia University Press, New York, 1967.
- Boschung 1993 D. Boschung, *Die Bildnistypen der iulisch-claudischen Kaiserfamilie: ein kritischer Forschungsbericht, JRS 6, 1993.*, 39–79.
- Boschung 2002 D. Boschung, *Gens Augusta. Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses*, Philipp von Zabern, Mainz, 2002.
- Boschung 2016–2017 D. Boschung, *Ikographische Überlegungen zum Trierer Liviaporträt 17, Trierer Zeitschrift 79–80, 2016.–2017.*, 31–45.
- Cambi 1980 N. Cambi, *Narona Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada*, u: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka: znanstveni skup Metković, 4–7. 10. 1977.*, *IzdHAD 5, 1980.*, 127–153.
- Cambi 1984 N. Cambi, *Zwei Vespasians Porträts aus Dalmatien, Boreas: Münsterische Beiträge zur Archäologie 7, Münster, 1984.*, 82–88.
- Cambi 1987 N. Cambi, *Salona und seine Nekropolen*, u: *Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung, Status, Standard. Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985.*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, 1987., 251–279.
- Cambi 2000 N. Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Književni krug Split, Split, 2000.
- Cambi 2010 N. Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji od II. do IV. stoljeća*, Književni krug Split, Split, 2010.
- Cambi 2020 N. Cambi, *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug Split, Split, 2020.

- Cambi, Pasini 1980 N. Cambi, U. Pasini, Antički izvori o Naroni i Neretvi, u: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka: znanstveni skup Metković, 4–7. 10. 1977.*, IzdHAD 5, 1980., 279–293.
- Cambi, Rapanić 1979 N. Cambi, Ž. Rapanić, Ara Lucija Granija Proklina, VAHD LXXII–LXXIII, 1979., 93–107.
- Cazenave, Auguet 1990 M. Cazenave, R. Auguet, *Ludi carevi*, August Cesarec, Zagreb, 1990.
- Clauss 2001 M. Clauss (ur.), *Die römischen Kaiser: 55 historische Portraits von Caesar bis Iustinian*, C. H. Beck, München, 2001.
- Fishwick 1993–2005 D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, I–III*, Religions in the Graeco-Roman World, Brill, Leiden, 1993–2005.
- Galinsky 1996 K. Galinsky, *Augustan Culture: An Interpretive Introduction*, Princeton University Press, Princeton, 1996., 53, 120–121, 156–161, tab. 11.
- Gardner Wilkinson 1848 J. Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, Murray, London, 1848.
- Glavinić 1878 M. Glavinić, Aus einem Reiseberichte des k.k. Conservator Mich. Glavinich, *Mittheilungen der k.k. Central-commission zur Erforschung und der Kunst- und historischen Denkmale IV*, Wien, 1878., 91–94.
- Gradel 2004 I. Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford Classical Monographs, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Hertel 2013 D. Hertel, *Die Bildnisse des Tiberius. Das römische Herrscherbild I.3*, Reichert Verlag, Wiesbaden, 2013.
- Hirschfeld, Schneider 1885 O. Hirschfeld, R. Schneider, Bericht über eine Reise in Dalmatien II: Über die bildlichen Denkmäler Dalmatiens, *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 9, 1885., 31–268.
- Jadrić-Kučan 2014 I. Jadrić-Kučan, Rimski carski kult na području od Salone do Oneja, u: N. Cambi, J. Matthews (Eds.), *Lucius Artorius Castus and the King Arthur Legend. Proceedings of the International Scholarly Conference from 30<sup>th</sup> of March to 2<sup>nd</sup> of April 2012*, Književni krug Split, Split, 2014., 165–178.
- Jadrić-Kučan 2018 I. Jadrić-Kučan, Imperial Cult in the Roman Province of Dalmatia during the Reign of Emperor Tiberius, u: M. Milićević Bradač, D. Demicheli (ur.), *Stoljeće hrabrih: rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika / The Century of the Brave: Archaeology of the Roman Conquest and the Indigenous Resistance in Illyricum during the time of Augustus and his Heirs*, Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018., 243–256.
- Johansen 1994 F. Johansen, *Roman Portraits: Ny Carlsberg Glyptotek, I*, Catalogues of the collections in the Ny Carlsberg Glyptotek, Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen, 1994.
- Kienast 1996 D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1996.<sup>2</sup>

- Marin, Rodà 2004 E. Marin, I. Rodà (Eds.), *Divo Augusto. La scoperta d'un temple Romà a Croàcia*, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2004.
- Marković, Šegvić 2014 D. Marković, M. Šegvić (ur.), *Klasični Rim na tlu Hrvatske. Arhitektura, urbanizam, skulptura*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2014.
- Lahusen 2010 G. Lahusen, *Römische Bildnisse: Auftraggeber, Funktionen, Standorte*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2010.
- Marin i sur. 2004 E. Marin i suradnici, *Augusteum Narone. Splitska siesta naronskih careva*, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2004.
- Marin et al. 2020 E. Marin, M. Mayer, G. Paci, *Corpus inscriptionum Naronitarum II*, Ichnia 5, Edizione Tivoli, Roma, 2020.
- Maršić 2021 D. Maršić, Salonitanske grobne are s motivom stabla kao dekorom bočnih ploha, *Tusculum: časopis za solinske teme* 14/1, Solin, 2021., 41–62.
- Pekáry 1985 T. Pekáry, *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft: dargestellt anhand der Schriftquellen*, Das römische Herrscherbild III, Mann Verlag, Berlin, 1985.
- Purcell 1987 N. Purcell, *Tomb and Suburb, u: Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung–Status–Standards, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985.*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, 1987., 25–41.
- Roscher 1884–1890 W. H. Roscher (Hrsg.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Band I*, Teubner, Leipzig, 1884.–1890.
- Simon 1986 E. Simon, *Augustus: Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, Hirmer, München 1986.
- Simon 1990 E. Simon, *Die Götter der Römer*, Hirmer, München, 1990.
- Speidel 1978 M. A. Speidel, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2009.
- Stemmer 1978 K. Stemmer, *Untersuchungen zur Typologie, Chronologie und Ikonographie der Panzerstatuen*, Mann Verlag, Berlin, 1978.
- Toynbee 1971 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Thames & Hudson, London–Southampton, 1971.
- Marin, Vickers 2004 E. Marin, M. Vickers (Eds.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona*, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2004.
- Zanker 1989 P. Zanker, *Augusto e il potere delle immagini*, Einaudi, Milano, 1989.

## SUMMARY

### Antiquity in Opuzen

In Opuzen, four important Roman monuments are placed on the Kralja Tomislava Square: two imperial sculptures (one of them male, another female), a fragment of the funerary ara of Caius Vibius Severus, and a Corinthian capital. Mrs. Antonija Gluhan, the head of the Institute for immovable heritage of the Ministry of culture of the Republic of Croatia asked the author of this paper to analyze the mentioned monuments for the purposes of the Institute. Originally the intention of Mrs. Gluhan was not to publish this work, but the author, after the effort invested, felt that this work should be published, so he asked for permission to print it in an archaeological magazine. He received written permission, so that the work appears here in a slightly changed form.

The monuments arrived in Opuzen from Narona in the first half of the 19<sup>th</sup> century, most likely as the donation of the parish priest Bariša Ereš from Vid to the judge Anđelo Vidović. The first statue is a fragment of a statue of a Roman emperor, officially Tiberius, but perhaps Trajan, because the type with armor with griffins appears much more often in the Trajan era, when the cult of the emperor in the sanctuary still existed. The legs of that statue were found in the temple and are kept in the Museum Narona in Vid.

The second statue is a woman without a head, dressed in a *palla*, of the type of Small Herculanean, that belonged to someone from the imperial circle up to the Trajan era. Researchers of the imperial sanctuary in Narona attributed to this statue the head of Augustus' wife Livia, which was bought in Narona more than 150 years ago by Sir Arthur Evans and which is now kept in the Ashmolean Museum in Oxford. Although the head may match as far as the hole between the shoulders is concerned, this does not mean that the two monuments are mutually compatible. There is a wide range of attribution possibilities.

The third monument is the funerary *ara* of Caius Vibius Severus, which reliably originates from one of the necropolises of Narona. Severus' father Ingenuus was a Flavian Augustalis (probably since Vespasian), that is one of the priests in the imperial temple who belonged to the class of freedmen. Severus was also Augustalis, but he died young in the age of Nerva and was apparently in service for a shorter time. The inscription does not mention Domitian, probably because he had already experienced *damnatio memoriae* at the time the monument was erected. The service in honor of Domitian was performed until the emperor's death. This *ara* is one of the most beautiful examples of this type of funerary monuments/tombstones in Dalmatia in general. The tendrils of acanthus along the edges of the surfaces of the blocks are especially well executed. The monument originates from the very end of the 1<sup>st</sup> century.

The fourth monument is a Corinthian capital on which is carved an inscription about the donation of pastor Ereš to Anđelo Vidović. The capital probably originates from the imperial sanctuary in Narona.

The author suggests that the exemplary displayed monuments on the Square of Lapidés in Opuzen remain on the spot, because they bear witness to antiquarian activity and preservation of monuments since almost 200 years ago, as well as to the connection with a prominent person such as Sir Arthur Evans. The monuments in Opuzen are already history today that should not be changed.

*Translated by Editorial board*